

Dr. sc. Marina Ajduković¹

PSIHOLOGIJSKI ASPEKTI DONOŠENJA ODLUKA U KAZNENOM POSTUPKU

U radu su analizirani psiholojski aspekti donošenja odluka u kaznenom sustavu. Prikazane su tri razine odlučivanja prisutne u različitim točkama provođenja kaznenog postupka - strateške, taktičke i operativne. Opisane su normativni (zakon i pravne norme) i deskriptivni (izvanpravni činitelji) modeli odlučivanja te različiti kriteriji donošenja sudske odluke. Posebna pozornost posvećena je istraživanjima izvanpravnih činitelja donošenja sudske odluke te njihovom teoretskom i praktičkom značenju.

I. Uvod

Donošenje odluka odnosno odlučivanje sastavni je dio života, vrlo uobičajena čovjekova djelatnost. Svakodnevno donosimo niz jednostavnih odluka. Na primjer, što pojesti za ručak, koji film pogledati na televiziji, kojim putem ići na posao. Uz te jednostavne odluke, koje podrazumijevaju brzo prosuđivanje, donosimo i složene odluke, koje podrazumijevaju vremenski dulji proces odlučivanja, donošenje izbora i prosuda koje mogu trajati i nekoliko dana, mjeseci ili čak godina. Tako donošenje nekog novog zakona podrazumijeva složene izbore i prosudbe i može trajati nekoliko mjeseci ili godina. Već prilično dugo psiholozi proučavaju procese koji su u temelju donošenja odluka, bile one jednostavne ili složene. Do danas je razvijen veći broj teorija odlučivanja koje obuhvaćaju različite pristupe - od matematičko-statističkog pristupa pa do različitih psiholoških pristupa koji uzimaju u obzir vjerovanja, stavove i druge subjektivne činitelje koji utječu na donošenje odluka (Petz i sur., 1992). Cilj izgradnje teorijskih modela odlučivanja nije samo da se spoznaju procesi koji su u temelju odluka, već da se pridonese optimalizaciji procesa odlučivanja. Naime, što su posljedice donošenja neke odluke većeg značenja za druge ljude i širu zajednicu, to je i zahtjev za optimalizacijom donošenja odluka snažniji.

S obzirom na značenje procesa donošenja odluka u kaznenom pravu spada među odluke kod kojih je zahtjev, očekivanje i poželjnost optimalnog odlučivanja izrazita. Društvo, ali i sama pravna znanost očekuju i zahtijevaju da se takve odluke donose na način koji je "racionalan" i oslobođen individualnih preferencija i sklonosti. Međutim, pokazalo se da su donositelji odluka samo ljudi koji ponekad donose odluke pod utjecajem različitih subjektivnih činitelja ili su podložni nekim kognitivnim pogreškama. Upravo stoga psiholojske teorije odlučivanja, koje

imaju za cilj utvrđivanje specifičnosti i zabluda čovjekova odlučivanja, mogu mnogo ponuditi kaznenom pravu. Također, sudsko donošenje odluka zanimljivo je područje istraživanja za teoretičare odlučivanja zbog složenosti odluka koje se donose i broja informacija na kojima se temelje te značenja koje imaju za pojedine ili čitave skupine ljudi.

Uzajamno nadopunjavanje pravnog sustava i psiholoških teorija odlučivanja datira od 30-ih godina ovog stoljeća i vezano je uz pokret "realnog prava". Njegovim predstavnici smatraju da na donošenje sudske odluke, uz logično-pravne, utječe i čitav niz "izvanpravnih" činitelja kao što su stavovi i osobine suca, socio-ekonomska pripadnost počinitelja, vrijednosti određene zajednice i slično. Pravnici, predstavnici "realnog prava" pravo su vidjeli kao društveni proces, a ne kao samodostatan logički sustav (Schlegal, 1979). Za predstavnike "realnog prava" suda se ne bi trebao samo pasivno primjenjivati pravne norme i načela na utvrđene činjenice u određenom slučaju, već bi trebao aktivno stvarati pravo, birajući među presedanima i vrednujući činjenice na način koji promiče opće društvene ciljeve (Melton, Monahan i Saks, 1987). Predstavnici "realnog prava" potaknuli su u Sjedinjenim Američkim Državama veći broj psiholojskih istraživanja koja su se odvijala pri najuglednijim sveučilištima, a čiji je cilj bio da se procijeni značenje "izvanpravnih" činitelja na donošenje sudske odluke (Gaudet i sur., 1933; Weld i Roff, 1938; Seld i Danzing, 1940; Frank, 1949). Ova prva istraživanja, u čijem je fokusu bio proces odlučivanja porote i isubjektivni činitelji odlučivanja sudaca, bila su ipak skromnog opsega i s relativno malom mogućnosti generalizacije spoznaja. Ipak, jasno su pokazala da je proces odlučivanja u pravosuđu izrazito složen te da na njega uz pravne utječe i niz izvanpravnih činitelja.

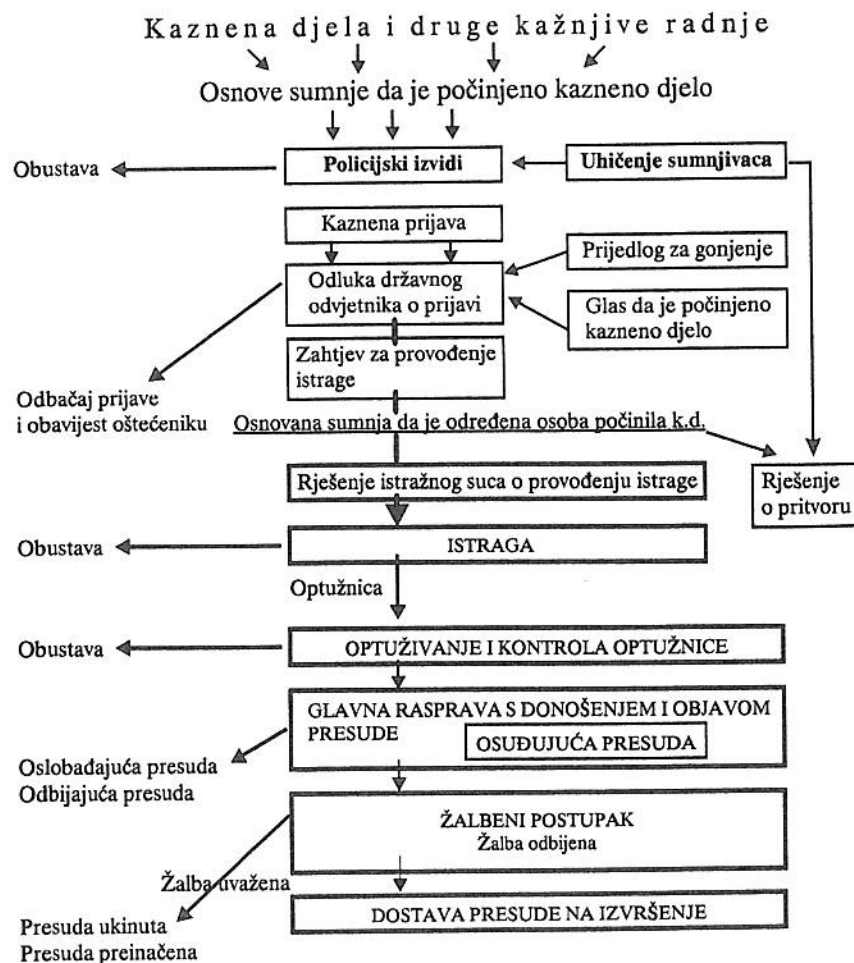
Istraživanja procesa odlučivanja koja su započeta 30-ih godina ovog stoljeća i bila vezana uz pokret "realnog prava" bila su snažan poticaj za daljnji istraživački rad na ovom području. Ipak, broj istraživanja koji je u posljednjih 60 godina proveden u ovom području relativno je malen u usporedbi s nekim drugim područjima suradnje psihologije i prava, kao što je npr. psihologija svjedočenja. Relativno maleni broj istraživanja nije odraz manjeg zanimanja za ovo područje, već, po svemu sudeći, odraz činjenice da se radi o vrlo složenim istraživanjima čiji nalazi značajno zadiru u sudsku praksu i stoga trebaju biti temeljito urađena. Značajne spoznaje do sada prikupljene u ovom području odnose se na:

- * analizu kaznenog postupka u cjelini kao niza međusobno povezanih točaka donošenja odluka,
- * modele odlučivanja pri donošenju pojedinih odluka,
- * metodologiju istraživanja.

U ovom radu ukratko će se prikazati neke od temeljnih spoznaja dosadašnjih istraživanja odlučivanja u kaznenom pravu.

II. Kazneni postupak kao niz povezanih odluka

Kazneni postupak može se odrediti kao slijed međusobno povezanih uporišta na kojima pojedini pravni sudionici donose odgovarajuće odluke². Pogledajmo kako taj slijed izgleda u nas - od početne točke odnosno pojave vjerojatnosti da je netko počinio neko kazneno djelo do krajnje točke, tj. pravnog utvrđenja počinjenog djela, počinitelja i kazne (slika 1)³.

Utvrđeno je da se u svakoj točki odlučivanja u ovom lancu:

1. mogu donositi odluke na tri razine - strateške, taktičke i operativne odluke,
2. sam proces odlučivanja može analizirati pod vidom tzv. normativnog i deskriptivnog modela, te
3. kriterij odlučivanja pod vidom jačine dokaza sve je strži kako se ide od početne ka konačnoj odluci (Michon i Pakes, 1995).

Upravo ovo posljednje obilježje pridonosi tome da se kazneni postupak kao niz uzročno-posljedičnih povezanih odluka često oslikava kao "lijevak" u kojem se nalaze sve gušća i gušća "sita" koja treba proći da bi se došlo do sljedeće razine odlučivanja. Naime, kada teoretski govorimo o kriterijima odlučivanja u kaznenom postupku, temeljna varijabla je jačina dokaza koja, da bi se donjela odluka na svakoj sljedećoj razini odlučivanja, treba biti sve jača. Sve straži kriterij odlučivanja proizlazi iz načela presumpcije nevinosti koja je u nas regulirana Ustavom⁴.

U ovom kontekstu nužno je spomenuti istraživanje Mladena Singera, Irene Cajner i Irme Kovčo (1992). Oni su proučava intenzitet djelovanja pet od ukupno osam normativnih instrumenata selekcije u različitim fazama kaznenog postupka za desetogodišnje razdoblje (1981-1990). Analiza se temeljila na usporedbi njihova relativnog udjela po pojedinim državnim odvjetništvima te s obzirom na vrstu kaznenog djela u funkciji vremena. Analizom su obuhvatili odbačene kaznene prijave, obustavu istrage, kretanje broj optuženih punoljetnih osoba, oslobadajuće i odbijajuće psude. Završna analiza opsega i dinamike selekcije u kaznenom postupku u cjelini pokazala je da postoje velike razlike u njihovom korištenju između pojedinih skupina kaznenih djela, ali i između pojedinih državnih odvjetništava. Neočekivano velik raskorak među pojedinim državnim odvjetništvima autori objašnjavaju prvenstveno izvanpravnim činiteljima (npr. različita kvaliteta organizacije rada i stručnosti djelatnika).

Ovo zanimljivo i značajno istraživanje autori završavaju s praktičnim naputcima za preispitivanje rada i kriterija državnih odvjetnika, sudaca istražitelja i izvanraspravnih vijeća. Naime, provedena analiza je pokazala da se u promatranom razdoblju nisu koristili propisi procesnog prava kojima je bila svrha da spriječe nedovoljno osnovano izvođenje okrivljenih pred sud. Autori zaključuju da bi racionalnijoj i načelom legaliteta prožetoj praksi s jedne strane te zaštitu prava i sloboda građana s druge strane više odgovaralo da je selekcija intenzivnija pri odlučivanju u povodu prijave.

⁴ Kao što navodi Krapac (1993), neka načela procesnog prava predstavljaju vrlo značajne političke zahtjeve i zato se ponekad uzdižu na rang ustavnih propisa. Jedno od takvih načela je presumpcija nevinosti koja je u Ustavu Republike Hrvatske regulirana na sljedeći način: "Svatko je nedužan i nitko ga ne može..."

² Za pravne definicije kaznenog postupka kao skupa radnji pogledati Bayer (1995) i Krapac (1993).

Pogledajmo sada što znače tri različite razine odlučivanja. Što su to strateške, taktičke i operativne odluke? Možemo npr. zamisliti slučaj u kome je osumnjičeni uhićen. *Strateška* odluka odnosit će se na to treba li pokrenuti kazneni postupak ili ne, treba li osoba biti zadržana u pritvoru ili ne. *Taktičke* odluke odnose se na način na koji se određena strateška odluka primjenjuje, npr. koji su specifični uvjeti optužbe, na temelju čega osumnjičeni može biti zadržan u pritvoru i slično. Također se mora donijeti i niz *operativnih* odluka, odluka koje su najniže u hijerarhiji, a prijeko su potrebne da bi se proveli svi koraci potrebni za provođenje odluka na taktičkoj i strateškoj razini. Operativne se odluke odnose na ispunjavanje formulara, analizu zapisnika razgovora s policijskim službenicima u svrhu dobivanja više informacija i slično.

Strateške odluke stvaraju uvjete odnosno "datosti" za taktičke odluke. Kasnije taktičke odluke imaju istu ulogu u donošenju operativnih odluka. Strateške odluke su jače i sveobuhvatnije, one su povezane s načelnim izborima. One predstavljaju ciljeve koji se žele postići, npr. pritvoriti osobu koja predstavlja opasnost za zajednicu, osuditi osobu koja je kriva. Taktičke odluke zahtijevaju manje intelektualnog napora i jače su povezane s osobnim stilom prema kome se u stvari provode strateške odluke. Operativne odluke obično su ograničene rutinom i pravilima. Na njih više djeluju prolazne ili slučajne okolnosti nego na prve dvije razine odlučivanja.

Iako je razlika između strateških, taktičkih i operativnih odluka relativna, važna je napomena da su odluke obično složene u hijerarhijsku strukturu. Odluke više razine određuju uvjete i ograničenja za odluke koje se nalaze na nižoj razini u hijerarhiji (Michon i Pakes, 1995).

Normativni i deskriptivni model odlučivanja

U teoriji odlučivanja često se pravi razlika između *normativnog* i *deskriptivnog* modela donošenja odluka. Normativni modeli opisuju optimalno ponašanje pri donošenju odluka. U takvim će modelima proces odlučivanja uvijek dovesti do optimalne odluke pod uvjetom da ne postoje ograničenja u sposobnostima donositelja odluka niti vremenska ograničenja. Jedna od tipičnih normativnih metoda odlučivanja je "maxmin metoda". Po njoj svaka odluka treba biti u prilog alternative s najizvjesnijom vrijednošću čak i pod najnepovoljnijim uvjetima. Sljedeća moguća metoda je metoda "minimalnog gubitka" gdje je gubitak definiran kao razlika između dobitka koji proizlazi iz najvjerojatnijeg ishoda i stvarnog dobitka. Svaka odluka treba favorizirati alternativu u kojoj je rizik donošenje pogorešne odluke minimalan (Coombs, Dawes i Twerski, 1970).

Deskriptivni modeli, s druge strane, opisuju kako se odluke stvarno donose. Osnovna pretpostavka tih modela jest da su stvarni donositelji odluka u biti nesavršeni. Njihova je sposobnost prikupljanja relevantnih informacija ograničena, a to ih čini selektivnima u korištenju informacije. U deskriptivnim modelima obuhvaćene su strategije kojima se ljudi stvarno koriste pri odlučivanju.

Kao što navode Michon i Pakes (1995), o normativnim i deskriptivnim modelima često se, iako sasvim pogrešno, misli kao o međusobno suprotstavljenim. U stvari oba modela treba promatrati kao međusobno dopunjujuća. Dok normativni pristup nudi strogo racionalan način rješavanja problema koji se nikad ne sreće u stvarnom životu, deskriptivni pristup daje uvid u heuristiku⁵ i strategije kojima se donositelji odluka stvarno koriste. Promatranje donošenja odluka na oba načina omogućava nam prilagođavanje procedure odlučivanja ograničenjima i specifičnostima donositelja odluka koji se doista bavi problemom.

U području kaznenog postupka zakon nudi procedure za donošenje odluka, propisuje što treba učiniti u datoj situaciji. Teoretski gledano, zakon može biti promatran kao normativan model odlučivanja. Shodno tome, on također propisuje kako se odluke trebaju donositi, nabrajaju se alternative, a navode se također i kriteriji odlučivanja kao što su osnova sumnje, osnovana sumnja, potpuna izvjesnost o postojanju činjenica. Pri tome se pretpostavlja da su sve potrebne informacije doista dostupne i uzete u obzir.

Dakle, zakonodavac određuje koja su to kaznena djela, postavlja kaznene okvire za svako pojedino djelo i propisuje opća pravila o odmjerenju kazni. Sudac, polazeći od apstraktnog djela i apstraktno propisane kazne u zakonu, konkretnom počinitelju djela odmjera konkretnu kaznu slijedeći norme o odmjerenju kazne, svrhu kažnjavanja, sve okolnosti vezane uz djelo i počinitelja (od kaznene odgovornosti, pa do motiva i osobnih prilika počinitelja). Kao što navode Tabaković, Grozdanić i Sušan (1993), sučava je odluka konkretizacija zakonskih odredbi o kažnjavanju. Ipak, kako se pokazalo svugdje u svijetu a i u nas, postoji uočljiva razlika između zakonske i sudske linije kažnjavanja (Čaval i Horvatić, 1980; Bačić, 1986). Upravo taj raskorak često se analizira pri usporedbi tzv. normativnih i deskriptivnih modela odlučivanja u pravu.

Za razliku od prava koje definira normativni aspekt sudskog odlučivanja, psihologija opisuje deskriptivnu stranu odlučivanja. Ona opisuje kako donositelji odluka dolaze do svojih procjena, koje strategije ljudi doista upotrebljavaju da bi prevladali svoje ograničene kognitivne mogućnosti i/ili nedovoljan broj informacija u datoj situaciji odlučivanja. Ukratko, njezin je cilj opisati kognitivne procese uključene u odlučivanje i deskriptivna obilježja odluka u kaznenom pravu.

Kriteriji odlučivanja

Određivanje kriterija odlučivanja sljedeće je područje u kojem dolazi do isprepletenja normativnih i deskriptivnih elemenata odlučivanja (Van Koppen, 1995). Ne samo teoretski već i po zakonu, u različitim fazama postupka dostupni dokazi moraju odgovarajuću razinu izvjesnosti da bi opravdali odluku da se kazneni postupak nastavni odnosno prijeđe u sljedeću fazu. U skladu s tim Zakon

⁵ Heuristika se određuje kao umijeće metodičkih načina otkrivanja istine; pronalaženje i otkrivanje novih činjenica.

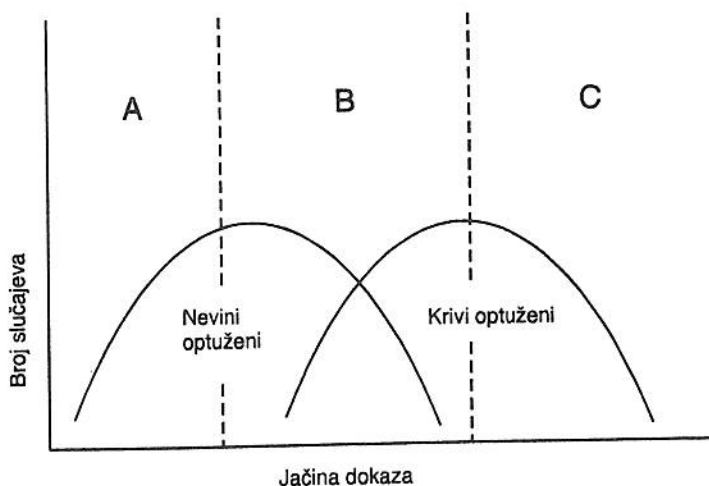

o krivičnom postupku Republike Hrvatske odnosno doktrinama tumačenja njegovih relevantnih odredbi, traži za (Bayer, 1995):

- * policijski izvid - "osnovu sumnje",
- * pokretanje istrage protiv određene - osobe postojanje "osnovane sumnje da je izvršila kazneno djelo"; pri tome je sumnja o kojoj je riječ osnovana tek kada se temelji na dokazima;
- * podizanje optužnice - "osnovanu sumnju višeg stupnja",
- * osudu - "potpunu izvjesnost".

Prema nekim istraživanjima provedenima u svijetu pokazalo se da jačina dokaza odnosno opravdana sumnja potrebna da se uhititi osoba i da se pokrene istraga zahtijeva 40 do 50% izvjesnosti. Za to se osoba proglašuje krivom potrebna je izvjesnost opravdane sumnje veća od 90 do 95%. Tu razliku u kriteriju odlučivanja u pojedinim fazama postupka dobro oslikava Van Koppen (1995) (slika 2).

Slika 2. KRITERIJI ODLUČIVANJA O POJEDINIM FAZAMA KAZNENOG POSTUPKA (prema Van Koppen, 1995)

- A - Slučajevi koje je odbacio državni odvjetnik
- B - Slučajevi u kojima je pokrenut sudski postupak
- C - Slučajevi u kojima je izrečena presuda

Kao što se može vidjeti, neće svi osumnjičeni doći do sudnice. Slučajevi kod kojih je jačina dokaza nedovoljna - bilo po procjeni policije ili državnog odvjetništva - izgube se negdje u slijedu faza kaznenog postupka. Čak i u slučajevima kada slučaj dođe do sudskog postupka optuženik ne mora biti proglašenim krivim. Štoviše, po zakonu mora biti oslobođen ako mu krivnja nije utvrđena s potpunom izvjesnošću.

kojoj bi se, recimo, po pitanju pritvora došlo do "savršenih" rezultata u tom smislu da svaki osumnjičeni kome će biti utvrđena krivica i čiji je pritvor doista nužan bude smješten u pritvor prije suđenja i da svaki osumnjičeni za koga će se utvrditi da je nevin nikad ne bude pritvoren prije suđenja.

Potrebno je naglasiti da slika 2 nije u cijelosti realistična. Naime, samo teoretski se može pretpostaviti da je jačina dokaza normalno distribuirana između krivih i nedužnih optuženih.

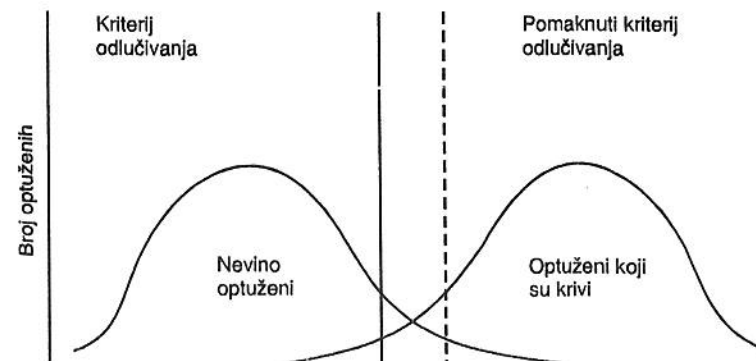
Kako analizirati optimalnost prosuđivanja u kaznenom pravu vidljivo je iz tzv. tablice ishoda postupka (Wagner, Van Koppen i Crombag, 1993). U tablici su prikazane četiri mogućnosti. Kao prvo imamo dva moguća ishoda: osuda ili oslobađanje. Osim toga osumnjičeni može biti "doista kriv" ili "doista nevin". U idealnom slučaju rezultat svakog kaznenog sustava bile bi samo ispravne odluke. One su nazvane *pogoci* (osude optuženika koji su krivi) i *ispravna odbacivanja* (oslobađanje nevinih optuženika). Neispravne odluke nazvane su *pogrešni alarmi* (osuđivanje nevinih ljudi) i *promašaji* (oslobađanje optuženika koji su krivi).

Tablica 1. Mogući ishodi kaznenog postupka

OSUMNJIČENI	PRESUDA	
	OSUĐEN	NIJE OSUĐEN
Doista kriv	Pogodak	Promašaj
Doista nevin	Pogrešan alarm	Ispravno odbacivanje

Michon i Pakes (1995) teoretski pretpostavljaju da je jačina dokaza protiv optuženika u populaciji osumnjičenih koji su krivi distribuirana na način prikazan na slici 3.

Slika 3. TEORETSKA DISTRIBUCIJA JAČINE DOKAZA U FUNKCIJI DONOŠENJA SUDSKE ODLUKE (prema Michon i Pakes, 1995)

Neki će optuženici koji su krivi imati ogromnu količinu dokaza protiv sebe, koja ne ostavlja mjesta ikakvoj sumnji u njihovu krivicu. Drugi optuženici koji su krivi imat će tako malo dokaza protiv sebe da osuda ne dolazi u obzir. Međutim, pretpostavlja se da su za većinu optuženika koji su krivi dokazi tako jaki da je osuda osigurana. Pretpostavlja se da su dokazi slično distribuirani i za nevino optužene, ali je prosječna jačina dokaza protiv nevino osumnjičenih znatno manja. Većina nevino optuženih je oslobođena, ali će povremeno nevino osumnjičeni biti osuđeni. To bi se teoretski moglo dokazati kada bi dokazni materijal protiv tog optuženika bio takav (npr. pogrešno prepoznavanje od strane svjedoka) da je presuda sigurna. Kao što se može primijetiti, obje distribucije se donekle preklapaju. To znači da će se za bilo koji kriterij odlučivanja koji se primjenjuje naći nevino optuženi, ma koliko ih malo bilo.

Kako se to očituje u sudskoj praksi, pokazuje analiza nizozemskog pravnog sustava. Huff, Rattner i Sagarin (1986) procjenjuju da je nevinih koji su osuđeni za ozbiljne zločine 1%. Oni tvrde da je to dosta konzervativna procjena i da je za manje ozbiljne prekršaje postotak nevino optuženih koji su osuđeni znatno veći.

Postoji li lijek protiv osuđivanja nevino optuženih? Najočiglednije rješenje je promijeniti kriterij odlučivanja (slika 3.). Ako se crta na slici povuče više udesno (iscrtkana crta), broj nevino optuženih koji će biti osuđeni pada. Međutim, kad se taj kriterij odlučivanja tako pomakne, naglo raste broj optuženika koji su krivi, a neće biti osuđeni. Prema tome, promjena kriterija odlučivanja uvijek će utjecati i na broj pogrešnih alarma i na broj promašaja. Obadva ne mogu biti istovremeno isključena.

Sam položaj crte, tj. koja je jačina dokaza potrebna da se procijeni krivnja u pojedinom slučaju, ovisit će naravno o zakonskom određenju, dakle o normativnim elementima, ali i o brojnim metapравnim činiteljima, kao što je npr. šira društvena i politička klima, nezavisnost pravosudnih organa od politike i izvršne vlasti, ali i osobna svojstva suca, njegovo znanje, stavovi i vrednote. Čim govorimo o "osobnim" i "metapравnim" činiteljima, otvara se prostor deskriptivnim elementima koji povećavaju mogućnost pogrešaka i promašaja. Naime, opisani odnos jačine dokaza i prosuđivanja krivnje odnosno nevinost idealan je model koji je preuzet u područje sudske psihologije iz teorije detekcije signala i u sebi ne integrira deskriptivne elemente odlučivanja.

Ovdje smo pokazali kako kriterij odlučivanja može utjecati na procjenu krivnje ili nedužnosti. No, i nakon te temeljne distinkcije sudac donosi daljnje odluke koje se odnose na vrstu i trajanje sankcije. Kako su pokazala istraživanja, deskriptivni elementi odlučivanja kod tih odluka još su izraženiji. Pogledajmo koji su to izvanpravni činitelji koji utječu na odluke suca.

III. Izvanpravni činitelji donošenja odluka u kaznenom postupku

U proučavanju izvanpravnih činitelja odlučivanja u kaznenom pravu istraživa-

utjecaj rase, socio-ekonomskog položaja, spola, religijske i političke pripadnosti, pa čak i izgleda lica počinitelja na donošenje sudske odluke (Meyers, 1998; Zebrowitz i McDonald, 1991, i drugi). Drugo područje istraživanja odnosi se na utjecaj sociodemografskih obilježja, stavova, uvjerenja i osobina ličnosti sudaca ili porote na donošenje odluke. Iako je broj istraživanja o utjecaju obilježja porote mnogo veći, u ovom radu, s obzirom na obilježja našeg kaznenog sustava, usmjerit ćemo se ponajprije na istraživanja procesa donošenja odluka kod sudaca.

Prva istraživanja koja su upozorila na važnost proučavanja izvanpravnih činitelja sudačkog odlučivanja su ona koja su empirijski potvrdila da postoji velik raskorak u odlukama među pojedinim sucima. U tim istraživanjima u pravilu se koriste dva pristupa - analiza prošlih ili aktualnih slučajeva te simulacijski pristup (Ajduković, 1993). Bez obzira na to koji se od ta dva pristupa koristi, veći broj istraživanja potvrdio je da na sudsku odluku često utječe to "tko je čuo slučaj nego utvrđene činjenice" (Palys i Divorski, 1984). Pogledajmo neka od tih istraživanja.

Palys i Divorski (1984) proveli su simulacijsko istraživanje s 206 kanadskih sudaca čije je prosječno radno iskustvo bilo 8 godina. Svakom sucu prikazano je 5 konkretnih slučajeva kod kojih je već bila utvrđena krivnja počinitelja. Zadatak sudaca bio je da u formi upitnika procjene vrstu i trajanje sankcije te da obrazlože temeljem kojih su činjenica donijeli takvu odluku i kojim su se pravnim uporištem pri tome koristili. Iako su se suci u visokom stupnju slagali u odluci treba li osoba ići u zatvor ili joj se treba izreći neka uvjetna mjera (strateška odluka), raspon kazni od slučaja do slučaja varirao je čak od jednog tjedna pa sve do pet godina (taktička odluka). Pokazalo se da je tome u najvećoj mjeri uzrok u različitim stavovima sudaca prema pojedinim pravnim ciljevima i načelima.

Hogarth (1971) je analizirajući stvarne slučajeve suda u Ontariju koje je nadopunio upitnicima za ispitivanje stavova i percepcije sudaca utvrdio sljedeće. Sučeva percepcija činjenica u konkretnom slučaju bolji je prediktor konačne odluke nego činjenice same po sebi. Također, stavovi sudaca prema penalnoj politici i dometima penalnog tretmana značajno su utjecali na varijabilitet u njihovu odlučivanju.

Tabaković, Grozdanić i Sušan (1993) proveli su simulacijsko istraživanje u kojemu su sudjelovali studenti II. godine pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. S obzirom na to da se radi o vrsti istraživanja koje je vrlo rijetko u nas, detaljnije ćemo opisati njegovu metodologiju i nalaze. Studenti, njih 56, prisustvovali su sudskoj raspravi o slučaju teške krađe. Svaki ispitanik trebao je samostalno i neovisno izabrati i odmjeriti odgovarajuću sudsku sankciju. Konkretno, trebali su donijeti dvije vrste odluka: (1) treba li se izreći bezuvjetna ili uvjetna kazna zatvora i (2) koliko je trajanje kazne. Uz to su ispunili sljedeće psihološke mjerene instrumente - Eysenckov upitnik ličnosti, test inteligencije i skalu spolne orijentacije. Pokazalo se da se njihove odluke međusobno značajno razlikuju te da je na njih utjecao spol, inteligencija i rezultat na skali femininosti ispitanika. Pokazalo se da se inteligentniji ispitanici i oni muškog spola značajno više opredjeljuju za kaznu zatvora a za uvjetnu osudu manje inteligentniji i oni ženskog spola.

oni koji su ženskog spola. Uz to, veće kazne bezuvjetnog zatvora odmjeravaju ispitanici koji na skali femininosti postižu niže rezultate. Kao i ostala simulacijska istraživanja koja koriste studente kao procjenjivače, i ovo istraživanje ima ograničen domet. Na to već ukazuje činjenica da se odluka suda u konkretnom slučaju (bezuvtetna kazna zatvora u trajanju od 3 mjeseca) znatno razlikovala od kazne koju su odmjerili studenti. Većina ispitanika (66%) odabrala je uvjetnu osudu s prosječnim trajanjem zatvora od 7 mjeseci s rokom kušnje od u prosjeku 25 mjeseci. Manji broj ispitanika (34%) odabrao je bezuvjetnu kaznu zatvora s prosječnim trajanjem od 20 mjeseci. Pri tome se "presude" ispitanika kreću u rasponu od 3 mjeseca zatvora, uvjetno 12 mjeseci, do kazne zatvora u trajanju 10 godina. Dakle, opravdano je postaviti pitanje generalizacije nalaza istraživanja u kojem je utvrđen ovoliki varijabilitet. Naravno, takav je varijabilitet i bio očekivan s obzirom na to da ispitanici nemaju niti dovoljno znanja niti dovoljno iskusva da bi donosili ujednačenije odluke čak i u simulacijskoj situaciji. Ipak, i ovo istraživanje upućuje na to da je i u nas potrebno sustavno ispitivati, ali odabranom metodologijom, utjecaj osobina ličnosti na donošenje sudske odluke.

Jedno od najznačajnijih istraživanja izvanpravnih činitelja sudačkog odlučivanja je istraživanje provedeno na uzorku 6504 pravomoćno osuđena slučaja u Georgiji, SAD, u razdoblju 1976-1985. godina (Myers i Talarico, 1987; Myers, 1988). Sam postupak obuhvaćao je interaktivnu analizu obilježja slučaja, počinitelja i suca. Utvrdilo se sljedeće:

1. Stariji suci pokazivali su tendenciju da izriču pritvor i dulje zatvorske kazne. Dobne razlike pokazale su se posebno uočljive kod pojedinih vrsta kaznenih djela - imovinskih delikata, delikata čiji su počinitelji ovisnici o drogama. Također, stariji su suci bili stroži prema recidivistima. Istodobno su bili, u odnosu na mlađe suce, blaži prema starijim počiniteljima koji su biljelci.
2. Religijsko opredjeljenje sudaca (u ovom slučaju suci koji su bili baptisti i fundamentalisti) utječe na veću strogost sudaca u pitanju uhićenja.
3. Na odlučivanje je utjecalo i to jesu li suci ranije bili državni odvjetnici ili ne. Pokazalo se da su suci koji su to bili selektivno stroži, i to u slučajevima u kojima su počinitelji žene ili se radi o djelima u kojima je bilo prisutno nasilje. Istodobno su bili relativno blaži pri izricanju zatvorskih sankcija počiniteljima imovinskih delikata i počiniteljima koji su ovisnicima o drogama.
4. Pokazalo se da spol suca utječe na donošenje odluka kod specifičnih delikata kao što su npr. seksualni delikti. Tako su sutkinje strože u odmjeravanju kazne počiniteljima silovanja. U skladu s ranijim istraživanjima Myers i Talarico (1987) očekivali su da će suci biti blaži prema počiniteljicama kaznenih djela. Takvo ponašanje sudaca u pravilu se objašnjavalo njihovim paternalističkim stavom prema ženama i stereotipom da se žene uspješnije i brže rehabilitiraju. Ipak, istraživanje je pokazalo da suci ne pokazuju tendenciju da su blaži prema počiniteljima ženskog spola. Štoviše, pokazala se tendencija da suci strože odmjeravaju kaznu ženskim počiniteljima te da su blaži prema muškim počiniteljima od sutkinja.

Sve u svemu, u ovom istraživanju se pokazalo da sociodemografska obilježja suca imaju relativno malen utjecaj na izricanje sankcija. Veći utjecaj na odluku imaju neka obilježja počinitelja kao što je spol i rasna pripadnost, iako i ona nisu takvog intenziteta da bi opravdala pretpostavku o rasnoj ili spolnoj diskriminaciji pri prosuđivanju. Također se pokazalo da obilježja počinitelja kao što je dob, bračni status i zaposlenje nisu utjecala na odluku suca.

Od ostalih obilježja sudaca izučavala se i politička pripadnost. U različitim istraživanjima konzistentno je bio potvrđen njen utjecaj na odlučivanje. Tako se npr. pokazalo da suci u SAD koji su republikanskog opredjeljenja izriču dulje sankcije, a da oni koji su simpatizeri Demokratske stranke očituju manje diskriminacije u svom radu (Gibson, 1978; Greenberg i Rubick, 1982).

Značajan broj istraživanja iz ovog područja odnosi se na ispitivanje utjecaja osobina ličnosti suca na donošenje odluka. Tako se pokazalo da suci koji su autoritarniji, tj. oni kod kojih je razvijenija crta ličnosti poznata u psihologiji kao "autoritarizam"⁶, izriču strože kazne (Greenberg i Ruback, 1982). Pri tome je potrebno spomenuti da je upravo ta crta ličnosti povezana i s konzervativnijim političkim opredjeljenjima, što je dodatna potvrda nalaza o utjecaju političke pripadnosti na odlučivanje suca. Također se pokazalo da "lokus kontrole"⁷ kao obilježje ličnosti suca utječe na njegovo odlučivanje. Suci kod kojih je razvijeniji "unutarnji lokus kontrole" pokazuju veću sklonost procjenjivanju unutarnjih činitelja ponašanja počinitelja kaznenog djela i u većoj mjeri vjeruju da su ljudi odgovorni za svoje postupke i shodno tome češće izriču sankcije (Greenberg i Ruback, 1982). Kako se pokazalo, i ova osobina ličnosti povezana je s političkim opredjeljenjima. Suci koji su konzervativnijeg političkog opredjeljenja češće su usmjereni na unutarnju odgovornost za počinjeno djelo, dok su oni liberalnije orijentacije skloniji da uzroke činjenja kaznenih djela pronalaze u vanjskim činiteljima kao što je društvena nejednakost i diskriminacija. Ti podaci upućuju na to da sudac koji je ima "unutarnji" lokus kontrole i koji je politički konzervativniji izriču strože sankcije.

Uz sva ta osobna obilježja sudaca na njihovo odlučivanje utječe i šire socijalno okruženje. Naime, suci ne donose odluke u društvenom "vakuumu". Njihove se odluke donose u interakciji s državnim odvjetnikom, javnim mnijenjem i širom

⁶ Kada se govori o autoritarnoj ličnosti, podrazumijeva se sklop trajnih, međusobno povezanih stavova i osobina ličnosti, karakterističnih za osobe sklone antidemokratskoj orijentaciji. Obilježja autoritarne ličnosti su npr. podložnost i pokoravanje autoritetu, ali i autoritarna agresivnost koja se očituje u sklonosti ka kažnjavanju i osudi slabijih i podređenih. Autoritarne osobe karakterizira i rigidnost i stereotipnost mišljenja, što se odražava u predrasudama i netolerantnosti, opravdavanje nehumanih postupaka prema ljudima i slično (Petz i sur., 1992, str. 33).

⁷ Pojam "lokus kontrole" razvio je poznati psiholog Rotter. Odnosi se na percepciju ili lokaciju činilaca koji se doživljavaju kao izvori upravljanja osobnim ponašanjem i kao uzroci onoga što se osobi događa. Osobe koje imaju "unutarnji lokus kontrole" doživljavaju sebe kao izvor kontrole vlastitih postupaka i svoje sudbine, uzroke uspjeha i neuspjeha nalaze u svojim osobinama, a ne u izvanjskim okolnostima. Osobe koje imaju "vanjski lokus kontrole" uzroke svog ponašanja, uspjeha ili neuspjeha pripisuju pretežno vanjskim okolnostima koje potiču i kontroliraju njihove postupke (Petz i sur., 1992, str. 222).

društvenom klimom o tome koja su kaznena djela u određenom trenutku od posebne opasnosti po zajednicu, s općeprihvaćenom sudbenom politikom, razinom suda na kojem donose odluke i slično (Greenberg i Ruback, 1982).

Pod tim vidom rezultati istraživačkog projekta koji je u tijeku, pod nazivom Stavovi sudaca prema sudskoj i sudačkoj neovini u uvjetima posttotalitarne obnove sudstva, autora Zorana Pokrovca i Damira Štrelova imat će značajno teorijsko, ali i praktično značenje u nas. Radi se o kvaziekperimentalnom longitudinalnom istraživanju čija je posebnost da se koristi stvarnim zbivanjima - procesom izbora sudaca - kao nezavisnom varijablom. Samo istraživanje metodološki je dobro koncipirano, a prvi podaci o odazivu sudaca, tj. veličina i reprezentativnost uzorka su takvi da upućuju na to da će se nalazi istraživanja moći opravdano generalizirati i imati veliko spoznajno značenje. Autori su pošli od pretpostavke da će usporedbom rezultata dobivenih u razdoblju prije i nakon imenovanja doći do izražaja učinci koje sam proces imenovanja ima na ukupnu neovinu sudaca. Podaci su prikupljeni anonimnim i dobrovoljnim anketiranjem.⁸ Iako je središnji dio ankete bio posvećen pitanjima koja su se odnosila na stavove sudaca o sudačkoj neovini, ispitivanjem su obuhvaćeni i psihosocijalni konstrukti i aspekti ličnosti sudaca, npr. konformizam, autoritarnost, rigidnost, percepcija socijalne kompetencije i drugo, što će omogućiti autorima složenu analizu dobivenih rezultata (Štrelov, 1995).

4. Zaključna razmatranja

Donošenje odluka u kaznenom postupku složen je postupak u kojemu se velik broj informacija mora brzo "proraditi". Pri tome na donositelje odluka utječu normativni činitelji, tj. pravne norme, ali i subjektivni, izvanpravni činitelji.

Kao što se može vidjeti iz sažetog prikaza istraživanja, različita obilježja suca različito djeluju na donošenje sudske odluke. Dok su sociodemografska obilježja kao što je spol ili dob manje značajna za odlučivanje, neka druga obilježja, kao npr. stavovi sudaca prema dometima penalnog tretmana, njihova politička orijentacija ili percepcija činjenica utvrđenih u postupku, nešto više utječu na njihovo odlučivanje.

Istraživanja također konzistentno pokazuju da na sudsko odlučivanje utječe, u većoj ili manjoj mjeri, interakcija obilježja slučaja, obilježja počinitelja i obilježja donositelja odluka. Odnos osobina sudaca i njihovih presuda je složen. Određene osobine sudaca utječu na presuđivanje pojedinih vrsta kaznenih djela i obilježja počinitelja. Ove spoznaje upućuju na to da ne postoje samo razlike u kriteriju odlučivanja među sucima, već i da pojedini sudac može primjenjivati različite

kriterije od slučaja do slučaja. To dodatno otežava proučavanje sudskog odlučivanja.

Ove spoznaje nemaju samo teorijsko-spoznajno značenje već su i uporište za vrlo konkretno pitanje: Kako smanjiti nepoželjne razlike među sucima ili kod pojedinog suca pri odlučivanju? Veći broj znanstvenika pokušao je ponuditi modele donošenja sudske odluke (Gottfredson, 1981; Wilkins i sur., 1976 i drugi). Zajedničko im je da pokušavaju raščlaniti značajne elemente kaznenog slučaja (npr. je li počinitelj bio naoružan) i obilježja počinitelja (npr. je li recidivist) i svaki od njih zasebno bodovati na unaprijed utvrđenoj ljestvici. Tako dobiveni zbirni trebalo bi rezultat unijeti u unaprijed utvrđenu tablicu izricanja dužine sankcija te temeljem toga donijeti odluku. Zanimljivo je da je jedan od takvih modela analitičkog spram sintetičkog odmjeravanja kazni predložen i u nas (Tabaković, 1988). Ono što je zajedničko svim tim modelima jest da nisu našli svoju praktičnu primjenu u praksi. Naime, ne postoje ozbiljniji argumenti da bi primjena takvih modela pridonijela većoj homogenizaciji procjena različitih sudaca ili homogenizaciji odluka pojedinog suca (Palys i Divorski, 1984).

Navedene spoznaje trebaju prvenstveno upotrijebiti sami pravnici istražujući načela koja će pridonijeti izradi propisa koje će smanjiti nepoželjni raskorak između zakonske i sudske linije izricanja sankcija. Naime, kao što navode Čaval i Horvatić (1980), obilježje suvremenog kaznenog prava jesu "široke mogućnosti sudova da izaberu jednu od mogućih mjera propisane kazne i odsutnost dovoljno čvrstih zakonskih kriterija za taj izbor" (str. 121). Dakle razlike u izricanju sankcija za ista ili slična djela su očekivane, ali one ne smiju biti **bezrazložno** i **nedopustivo** velike. Ono što je značajno jest da pravnici, bez obzira na kojoj razini sudjelovali u procesu odlučivanja, budu svjesni izvori i učinaka djelovanja subjektivnih odnosno izvanpravnih činilaca u suđenju. Stoga je neophodno posvetiti posebnu pozornost obrazovanju pravnika u ovom području. U tu svrhu nužno je i u nas nastaviti početna, gotovo pionirska istraživanja u ovom području (Čaval i Horvatić, 1980; Tabaković, Grozdanić i Sušan, 1993) i dobiti bolji uvid u to kako i koji sklop okolinskih činitelja i osobina samih sudaca utječu na kriterije odlučivanja i donošenje sudske odluke u nas.

Literatura:

- Ajduković, M. (1993) Bilješke iz sudske psihologije. Zagreb: Pravni fakultet.
Bačić, F. (1980) Krivično pravo - opći dio. Zagreb: Informator.
Bayer, V. (1995) Kazneno procesno pravo - odabrana poglavlja, Knjiga I. Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
Coombs, C.H., Dawes, R.M. & Tverski, A. (1970) Mathematical psychology: An elementary introduction. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall. (prema Michon & Pakes)
Čaval, J. & Horvatić, Ž. (1980) Odmjeravanje kazne od strane raznih subjekata kao jedan od načina za...

⁸ Samo istraživanje provelo se u dvije vremenske točke - lipanj i srpanj 1994. te ožujak 1995. U

- Frank, J. (1949) Courts on trial: Myth and reality in American justice. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Gaudet, R.J., Harris, G.S. & St. Joh, C.W. (1933) Individual differences in the sentencing tendencies of judges. Journal of Criminal law, Criminology and Police Science, 23, 811-816.
- Gibson, J.L. (1978) Judges' role orientation, attitudes, and decisions: An interactive model. American Political Science Review, 72: 911-924.
- Gottersedson, D.M. (1981) Sentencing guidelines. U.H. Gross & Von Hirsch, A. (Eds.) Sentencing. New York: Oxford University Press (prema Palys & Divorski)
- Greenberg, M.S. & Ruback, R.B. (1982) Social Psychology of the criminal justice system. Monterey, CA: Brooks/Cole Publishing Co.
- Hogarth, J. (1971) Sentencing as a human Process. Toronto: University of Toronto Press.
- Huff, C.R., Rattner, A. & Sagarin, E. (1986) Guilty until proven innocent: Wrongful conviction and public policy. Crime and Delinquency, 32, 518-544.
- Krapac, D. (1993) Zakon o krivičnom postupku (II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Zagreb: Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske.
- Melton, G.B., Monahan, J. i Saks, M.J. (1987) Psychologist as law professor. American Psychologist, 42 (5), 502-509.
- Michon, J.A. & Pakes, F.J. (1995) Judicial decision-making: A theoretical perspective. U: Bull, R. & Carson, D. Handbook of psychology in legal contexts. New York: John Wiley & Sons, 509-526.
- Myers, M.A. & Talarico, S.M. (1987) The social context of sentencing. New York: Springer-Verlag.
- Myers, M.A. (1988) Social background and the sentencing behavior of judges. Criminology, 26 (4), 649-675.
- Palys, T.S. & Divorski, S. (1984) Judicial decision-making: An examination of sentencing disparity among Canadian provincial court judges. U: Mueller, D.J., Blackman, D.E. & Chapman, A.J. Psychology and Law. New York: John Wiley & Sons, 333-344.
- Pety, B. i sur. (1992) Psiholgijski rječnik. Zagreb: Prosvjeta.
- Schlegel, J.H. (1979) American legal realism and the empirical social sciences: From the Yale experience. Buffalo Law Review, 28, 459-588 (prema Loh, 1984).
- Singer, M., Cajner, I. & Kovčo, I. (1992) Analiza odluka organa krivičnog postupka protiv punoljetnih osoba u Republici Hrvatskoj. Penološke teme, 7 (1-2), 39-69.
- Štrelac, D. (1995) Istraživanje o neovisnosti sudstva. Erasmus, 11, 40-41.
- Tabaković, Đ. (1989) Analitičko-sintetičko odmjerenje kazni i princip individualizacije Penološke teme, 4 (1-2), 39-43.
- Tabaković, Đ., Grozdanić, V. & Sušan, Z. (1993) Povezanost osobina ličnosti s izborom kaznenih sankcija. Godišnjak zavoda za psihologiju, Sveučilište u Rijeci, 135-141.
- Van Koppen, P.J. (1995) Judges' decision-making. U: Bull, R. & Carson, D. (1995) Hand-

- Wagenaar, W.A., Van Koppen, P.J. & Crombag, H.F.M. (1993) Anchored narratives: The psychology of criminal evidence. Hemel Hempstead, UK: Harvester Wheatsheaf.
- Weld H.P. & Danzing, E.R. (1940) A study of the way in which a verdict is reached by a jury. American Journal of Psychology, 53, 518-536.
- Weld, H.P. & Roff, M. (1938) A study in the formation of opinion based on legal evidence. American Journal of Psychology, 51, 609-628.
- Wilkins, L.T., Kress, J.M. Gottfredson, D.M., Calpin, J.C. & Gelman, A. (1976) Sentencing guidelines: Structuring Judicial discretion. Washington, D.C.: Criminal Justice Research Centre (prema Palys & Divorski).
- Zebrowitz, L.A. & McDonald, S.M. (1991) The impact of litigants' baby facedness and attractiveness on adjudications in small claims courts. Law and Human Behaviour, 15 (6), 603-623.

Summary

PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF DECISION-MAKING IN CRIMINAL PROCEDURE

In the article the psychological aspects of decision-making in criminal law procedure were analyzed. Decision process was illustrated on three levels - strategic, operational and tactical. Normative and descriptive models of decision-making were described as well as various criteria in passing a legal decision. Strength of evidence as decisional criterion was studied. The overview of numerous research regarding extra-legal factors of the legal decision-making was given with special focus on their theoretical and legal practice implications.